Zájem jen o svůj malý vědecký píseček znamená omezený a nekritický pohled na svět

Rozhovor s Terezou Østbø Kuldovou

Neustále se prohlubující komplexita světa nutí sociální vědce a vědkyně hledat stále nové nástroje k jeho uchopení. Kriminologie, poznamenaná dekádami nadvlády pozitivistického myšlení, se stále významněji otevírá interpretativním a kritickým přístupům. Ty nabízejí vědcům nejen bohaté možnosti k výkladu aktuálních problémů souvisejících se zločinem a jeho kontrolou, jako je rozvoj komunikačních a regulačních technologií, ale i příležitosti ke kritické revizi známých kriminologických konceptů.

Tento trend ilustruje i práce antropoložky a kriminoložky Terezy Østbø Kuldové, věnující se aktuálním tématům globalizovaného světa, jako je produkce luxusní módy, brandingu globálního outlaw[1] motorkářského klubu Hells Angels MC nebo posledním trendům v oblasti rozvoje a užívání dohledových technologií. Terénní výzkum jí zavedl do indické metropole Lakhnaú, kalifornského Oaklandu i řady evropských velkoměst, předměstí a vesnic. Její výzkum lze po všech stránkách označit za globální nejen z geografického hlediska. Poslední projekt s názvem „*Luxury, Corruption, and Global Ethics: Towards a Critical Cultural Theory of the Moral Economy of Fraud (LUXCORE)*" nabízí znepokojivý vhled do světa globálních obchodních korporací, které získávají stále důležitější roli i v oblasti kontroly kriminality a bezpečnostní (geo)politiky. Zjištění z těchto výzkumů byly publikovány v knihách *Luxury Indian Fashion: A Socital Critique* (Kuldova, 2016c), *How Outlaws Win Friends and Influence People* (Kuldova, 2019a), *Compliance-Industrial Complex: The Operating System of Pre-Crime Society* (Kuldova, 2022) a *Luxury and Corruption: Challenging the Anti-Corruption Consensus* (Kuldova et al., 2024) která vyjde v lednu 2024 a byla napsána spolu s Jardarem Østbø a Thomasem Raymenem.

Østbø Kuldová k výzkumu proměn zločinu a jeho kontroly přistupuje z antropologické perspektivy, jejíž podstatou je terénní výzkum a soustavná snaha teoretizovat pozorované události. Typickým rysem jejích studií je eklektická práce s vědeckými koncepty, které umožňují překračovat hranice sociálně-vědních disciplín a naplňovat ideu interdisciplinárního bádání. Tento přístup jí umožňuje nabízet nečekané vhledy do komplexního světa, v jehož odrazu se striktní vědecká disciplinarita ukazuje jako přítěž.

[1] Anglický výraz outlaw je možné přeložit jako „psanecký". Používá se ke zdůraznění ambivalentní povahy skupinové identity Hells Angels MC. Policejními organizacemi i veřejností je tento motorkářský klub často označován za kriminální organizaci. Samotní členové se však této připisované identitě aktivně brání s tím, že jde o organizaci existující v souladu s platnými zákony.

© Česká kriminologická společnost

Antropologické vzdělání získala Østbø Kuldová na Západočeské univerzitě v Plzni a Univerzitě v Oslu. V současnosti působí na Work Research Institute na Oslo Metropolitan University. V roce 2017 založila odborný časopis *Journal of Extreme Anthropology*[2], v roce 2020 *Algorithmic Governance Research Network*[3] a od roku 2021 publikuje ve svém podcastu *Black Box*[4] rozhovory o výzkumech v oblasti posouvání hranic dohledových technologií a jejich vlivu na práci, bezpečnost a demokracii. Návštěvnictvo IX. Kriminologických dnech v Ostravě si mohlo také poslechnout její keynote přednášku.

Rozhovor jsme vedli částečně osobně, částečně telefonicky. První část byla realizována 8. září 2023 v průběhu výroční konference EUROCRIM Evropské kriminologické společnosti (*European Society of Criminology*) ve Florencii. Mnohé detaily pak byly upřesněny prostřednictvím telefonického hovoru 8. listopadu 2023. Celková délka rozhovoru přesáhla čtyři hodiny. Výsledek je prezentován po redakčních úpravách. Pro přehlednost je rozdělen do čtyř sekcí: 1) O indické módě, násilí a vykořisťování, 2) O motorkářských klubech, transgresi a uznání, 3) O globálních korporacích, korupci a compliance, 4) O antropologii, kriminologii a veřejné angažovanosti.

O indické módě, násilí a vykořisťování

Petr Kupka: Začněme tradiční otázkou: Jaká byla tvoje cesta ke kriminologii?

Tereza Østø Kuldová: Přes sociální antropologii a terénní výzkum v Indii. Ještě při středoškolském studiu jsem na jazykovce začala studovat norštinu. V rámci studentské odborné činnosti jsem chtěla psát o norské filozofii, ale zjistila jsem, že je tam populárnější spíše antropologie. Našla jsem si jméno Thomase Hyllanda Eriksena, které dnes už asi každý studující antropologie zná, a napsala mu v lámané norštině, ať mi přiblíží, co to ta antropologie je. Obratem mi poslal asi šest svých knížek. Později jsem se s ním potkala na jeho přednášce v Praze. Začala jsem pak studovat antropologii na Západočeské univerzitě v Plzni, a dokonce i Eriksena přeložila z norštiny do češtiny (Eriksen, 2007). V posledním roce mého bakalářského studia jsem odjela studovat do Norska. Tam jsem už zůstala.

Při zápisu do magisterského studia antropologie jsem se dozvěděla, že si musím ke studiu vybrat ještě další cizí jazyk. Registrace se uzavírala za 10 minut, tak jsem si v rychlosti vybrala hindštinu, aniž bych o Indii, její kultuře a jazyce cokoliv věděla. Jako téma diplomové práce jsem si zvolila komunální vztahy mezi hindy a muslimy v Indii, které jsem vyrazila studovat do indického Lakhnaú. To je město, které bylo historicky mírumilovné, dominované ideologií Ganga-Jamuna tehzeeb, neboli kulturou náboženského kosmopolitanismu a vzájemného respektu

[2] https://journals.uio.no/JEA/issue/archive
[3] https://www.algorithmic-governance.com/
[4] https://algorithmicgovernance.podbean.com/

kultivovaného nawáby z Awadhu perského původu. Tato ideologie částečně přežila Britský rádž a stala se postupně i součástí městského brandingu. Zatímco v ostatních oblastech i blízkém okolí Lakhnaú probíhal mezi těmito hindy a muslimy násilný konflikt, samotnému Lakhnaú se až na několik incidentů v zásadě vyhnul. Všichni se zajímali o to, proč v okolí bují konflikt. Mě zajímalo, proč je v Lakhnaú mír.

PK: A na co jsi přišla?

TØK: Zjistila jsem, že před příchodem Britů bylo Lakhnaú považováno za místo vyvážených komunálních vztahů. Kolem této historie se vytvořila mytologie, která ale byla také podpořena silnými ekonomickými a společenskými vazbami. Lakhnaú je totiž známé mimo jiné svou typickou výšivku *chikankari*, která byla historicky luxusní komoditou vyváženou jak do celé Indie, ale tak do jiných asijských oblastí i do Evropy. Na produkci byla a je závislá značná část lokální ekonomiky napříč náboženstvími i kastami. A byznys elity neměly zájem, aby se na tom cokoliv měnilo. Všechno však viselo na tenkém mytologickém, materiálním a ekonomickém vlákně (Kuldova, 2016c). Každopádně už se to trochu dotýkalo kriminologie, respektive vztahu mezi společenskou a ekonomickou strukturou a násilím. Na to jsem pak navázala v rámci své dizertace.

Obrázek 1: Dívky vyšívající chikankari ve vesnici poblíž Lukhnaú v severní Indii. Foto: Tereza Ø. Kuldova.

PK: Tvůj doktorský výzkum se zabýval luxusní módou v Indii. Čeho přesně se týkal a jakou kriminologickou niku v něm lze najít?

TØK: Zajímala mě jak materiální, tak ideologická produkce elitní indické módy. Dělala jsem tedy výzkum mezi jak chudými vyšívačkami, tak metropolitními elitními návrháři. Zároveň mě zajímalo, jak se hinduistická nacionalistická politická ideologie promítá do materiální kultury. Do Lakhnaú začali kolem roku 2008 jezdit slavní indičtí designéři s cílem revitalizovat místní upadající tradiční ruční práce a výsledný produkt nabízet indickým elitám. Revitalizace ručních prací – výšivek jako *chikankari* nebo *zardozi* – zaznamenala boom zejména po finanční krizi v roce 2008, kdy se návrat k tradicím začal napojovat na nové představy o výjimečnosti a nadřazenosti indické kultury a kulturní historie nad západním světem. Ten byl čím dál tím častěji nazírán jako morálně a ekonomicky upadající.

Obrázek 2: Indický návrhář Samant Chauhan na otevření výstavy Fashion India: Spectacular Capitalism s designem pro západní trh. Výstava byla uspořádána v Historickém muzeu v Oslu a vycházela z dizertační práce Terezy Østbø Kuldové. Ta byla také kurátorkou výstavy.
Foto: Kirsten Jensen Helgeland.

Od roku 1985 do začátku 21. století přitom indické módě dominovala „západní“ móda, kterou do Indie přivážely místní elity z New Yorku, Paříže a podobných míst. Typickými pro tuto éru byly týdny módy, sezónní trendy a elitní návrháři. Tenké a lehké látky se tehdy prodávaly jako emancipační produkt osvobozující ženy od utlačující tradice. Po krizi v roce 2008 se to ale otočilo. Návrháři začali vytvářet reinterpretace tradičního oblečení s těžkými výšivkami a mnoha vrstvami. I skrze módu se tedy místní elity začaly chápat už ne jako „západní“, ale jako tradiční indické, kulturně nadřazené, ale zároveň i globální.

Kriminologický přesah spočívá v tom, že tato konstrukce nové „indickosti“ je samozřejmě založena na systematickém vykořisťování, a to jak lidí, tak jejich kreativity – jejíž existence je například chudým vyšívačkám systematicky odpírána, přestože bez nich by návrhář nebyl nikdo (Kuldova, 2016b). Celý takový projekt totiž klasicky stojí na nadhodnoceném prodeji a podhodnocené výrobě. V reakci na zprávy o pracovních podmínkách místních pracovníků vzniklo mnoho filantropických iniciativ, které se toto snaží překrýt. Kapitalistická logika však zůstává stejná a jedná se spíše o „ethics washing“, který tyto vykořisťující struktury jednak reprodukuje, jednak legitimizuje (Kuldova, 2017a, 2018a). To však neznamená, že se tomu utlačované skupiny automaticky podvolují, že neexistuje vzdor (Kuldova, 2016a).

O motorkářských klubech, transgresi a uznání

PK: K filantropii jako předmětu kriminologického výzkumu se ještě dostaneme. Pojďme ale chronologicky. Po výzkumu v Indii jsi zkoumala outlaw motorkářské kluby. Na první pohled se zdá, že luxusní módní průmysl a outlaw motorkářské kluby spolu vůbec nesouvisí.

TØK: Tematicky je v mém případě spojila práva duševního vlastnictví a zejména ochranné známky. Po dizertaci jsem se shodou okolností objevila jako postdoktorand v týmu výzkumníků zabývajících se duševními právy v módě a designu (Pouillard & Kuldova, 2017). Já jsem se tomuto tématu měla věnovat ve vztahu k Indii, tam ale v té době žádné soudní spory neprobíhaly a neměla jsem se čeho moc chytit. Zanedlouho měla být konference, na níž jsem měla vystupovat a neměla jsem žádný nápad na příspěvek. Do toho ale vstoupila náhoda. Při doktorátu jsem totiž pracovala v Historickém muzeu v Oslu. Zůstala mi tam kamarádka, která pro muzeum při příležitosti 200 let norské ústavnosti v roce 2014 připravovala výstavu o svobodě. Na výstavu pozvala i členy Hells Angels MC (HAMC). Svoboda pro ni totiž byla z nějakého důvodu spojená s jízdou na motorce a mytologií HAMC. Ptala se, jestli jí můžu vypomoci s instalací. Když jsem dorazila, bylo tam pár členů klubu, tak jsem se s nimi začala bavit. Koukala jsem přitom na jejich bundy, na logo a zeptala se, jestli si můžu šáhnout. Odmítli s tím, že to logo je svaté a dokonce prý chráněné ochrannou známkou. To je něco pro antropologa! Pokračovali, že logo chrání jak fyzicky, tak právně. V tu chvíli mi bylo jasné, že mám téma.

Obrázek 3: Akce Hells Angels MC v Rakousku.
Foto: T. Østbø Kuldova

PK: Je celkem paradoxní, že organizace mnohými považována za nezákonnou se chrání prostřednictvím práv o duševním vlastnictví. Mohla bys to objasnit?

TØK: HAMC jsou v USA registrováni jako normální korporace. Spousta lidí se snažila na značce HAMC vydělat tak, že ji kopírovali, a proto si organizace najala právníka, který se jim o autorská práva stará. V Americe se soudili například se společností módního návrháře Alexandra McQueena nebo s rapperem Young Jeezym. Spory vyhráli a peníze věnovali na charitativní účely. To, že máš podle policie kriminální organizaci používající právo na ochranu vlastní značky, mi přišlo jako báječné téma. Téma jsem pak rozvinula, dostala výzkumný grant a na pár měsíců vyrazila do Berkeley. Univerzita se nachází kousek od Oaklandu, kde celá historie HAMC začala. Tam jsem spolupracovala s Martinem Sánchezem-Jankowskim, který se věnuje výzkumu gangů. Z této spolupráce pak vznikla editovaná kniha *Outlaw Motorcycle Clubs and Street Gangs: Scheming Legality, Resisting Criminalization* (Kuldova & Sánchez-Jankowski, 2018). V rámci pobytu se mi povedlo udělat rozhovor nejen s právníkem HAMC, ale i jejich prezidentem a viceprezidentem z Oaklandu. Vyprávěla jsem jim, že děláme výstavu v Oslu, a oni hned přišli s nápady, co by se dalo dělat, a začali snít o putovní výstavě. Mně zase bylo hned jasné, že skrze branding a marketing by bylo možné analyzovat tyto kluby z jiného pohledu než mainstreamová kriminologie závislá na policejních zdrojích a spektakulárním žurnalismu.

Obrázek 4: O některých hollywoodských celebritách je známo, že jsou dobrými přáteli Hells Angels MC. Na fotografii je Tereza Østbø Kuldová s hercem Mickey Rourkem.
Foto: náhodný kolemjdoucí.

PK: Idylka při výzkumu Hells Angels…

TØK: To byl teprve začátek. Napsala jsem z toho článek o fetišismu a magii značek a ochranných známek (Kuldova, 2017b), a na jeho základě jsem získala větší projekt od Norské grantové agentury týkající se rekrutování nových členů do outlaw motorkářských klubů. Konkrétně mě zajímalo, čím takové „bratrstvo bikerů" může motivovat lidi, aby se stali jeho členy, co jim nabízí na z materiálního, symbolického a libidinálního hlediska.

Už samotný začátek výzkumu byl vtipný. K výzkumu potřebuješ informovaný souhlas respondentů. Respondenti jsou standardně nahlíženi jako slabší vis-à-vis moci výzkumníka, a proto se musí chránit. To je mimochodem úsměvné právě proto, že logika informovaných souhlasů nepředpokládá studium mocných, elit nebo potenciálních násilníků. Jako by se navždy měli studovat jen chudí a bezmocní. S cílem získat informovaný souhlas jsem napsala mimo jiné i na norskou větev HAMC v Oslu, a oni mě pozvali na klubové setkání, kde jsem měla svůj projekt prezentovat. Tak jsem tam šla.

Nutno říct, že jsou skvěle organizovaní. Schůzku mají každý týden, jejich členové mají různé funkce, a tak už jenom jít na takové setkání bylo velmi zajímavé. A jak je policie neustále sleduje, tak jsou takoví paranoidní, a proto sami všechny také lustrují či sledují (Kuldova, 2020). Celý klub tak byl pokrytý kamerovým systémem.

Před samotným jednáním mi řekli, že se musíme společně navečeřet, protože když se nenají, tak jsou agresivní, což byl vtípek brnkající na strunu jejich reputace.

Tak se nejdřív jedlo, kouřilo a pak se řeklo, že začíná zasedání. Chtěla jsem si dát ještě cigárko, ale řekli, že při zasedání se nekouří, protože všichni musí mít čistou hlavu. Aspiranti na členství (angl. hangaround) museli odejít. Členové si sedli na svá místa, vzali papír a tužku a v průběhu mé prezentace si dělali poznámky. Po prezentaci pak zvedli ruku a pokládali různé otázky.

Jejich viceprezident mi pak říkal, že jestli jim chci skutečně porozumět, tak nemůžu být příliš zaujatá pouze jimi samotnými, ale že bych se měla bavit i s policií a médii. Namaloval mi trojúhelník a říkal, že pokud nebudu chápat média a policii, pak nebudu chápat ani HAMC.

Obrázek 5: Tereza Østbø Kuldová a bývalý člen Hells Angels David Labrava. Tohoto herce můžete znát ze seriálu Sons of Anarchy, kde působil také jako kulturní poradce.
Foto: náhodný kolemjdoucí.

PK: Mluvila jsi o určité paranoie, která se projevovala i výrazným zabezpečením klubu. Nebáli se, že bys jim mohla uškodit?

TØK: Myslím, že moc ne. Bylo jim jasné, že novinář ani policajt nejsem. To si zjistili. A navíc mým tématem byl primárně branding, tak jim to nevadilo. Výzkum totiž nebyl jen o nich, ale o outlaw motorkářské subkultuře jako takové. Naopak oceňovali, že se jimi někdo chce důkladně výzkumně zabývat. Z Osla napsali dalším klubům v Norsku i Evropě, že tady je nějaká Tereza a že bude dělat výzkum a že dokud neřeknou jinak, tak jí nemají dělat problémy. Navíc, mnoho outlaw motorkářských klubů aktivně pracuje na vytváření image transparentní organizace, ale zároveň balancuje mezi popíráním a aktivním zdůrazňováním své kriminality, čímž se snaží kultivovat reputaci a přitažlivost pro ty, kdo mají o členství zájem (Kuldova, 2017c). Spousta

outlaw motorkářských klubu pořádá jednou nebo i dvakrát v měsíci otevřený den, kdy může každý přijít do jejich klubu a kouknout se, jaký to tam mají.

PK: Jak samotný výzkum probíhal?

TØK: V průběhu výzkumu jsem byla dva roky na katedře antropologie na Univerzitě ve Vídni. Během pobytu jsem si musela konečně udělat řidičák – v němčině – a pak jsem vyrážela na různé bikerské akce. Byla jsem na akcích outlaw motorkářských klubů, stejně jako na menších a větších Harley Davidson srazech v Rakousku, Německu, Česku a na Slovensku. Někdy se konaly v odlehlých lokalitách s pěknou přírodou, někdy v hlavních městech včetně Prahy[5]. Ve městech se outlaws často prezentují, mají svoje propagační stánky a snaží se oslovit potenciální podporovatele nebo navázat jiné kontakty. Byla jsem také na mnoha bikerských a tatérských veletrzích, ale třeba i na srazu HAMC v Paříži k 60. výročí klubu, kam dorazili i členové z Japonska. Navštívila jsem ale také organizované demonstrace jako Freedom is Our Religion v Berlíně[6] a sledovala jak outlaw bikeři při formulaci svých názorů a požadavků využívají jednak diskurzy politiky identity, jednak diskurzy občanských práv a svobod (Kuldova, 2018b). Na charitativních akcích jsem pak sledovala, jak se HAMC snaží očišťovat svou image a legitimizovat neformální moc (Kuldova, 2018c).

PK: Outlaw motorkářských klubů jsou dodnes v vnímány jako rasistické. Ty však prezentuješ HAMC téměř jako kosmopolitní spolek…

TØK: Běžně koluje představa, že HAMC i další Harley Davidson kluby jsou rasisté. Tato představa má však původ v dřevních dobách vzniku těchto klubů, dnes ji považuji za lichou. Jak HAMC, tak Harley Davidson jsou obchodní korporace, kterým jde především o peníze, moc a dobývání nových teritorií. HAMC se podobně jako jiné motorkářské kluby pyšní svojí expanzí a snaží se pokrýt celý svět. To je krásně vidět třeba na mapě, která visí na jejich webovkách[7].

PK: Zabývala jsi se i kriminálními aktivitami HAMC? Je možné tyto aktivity od HAMC vůbec oddělit?

TØK: Jejich konkrétními kriminálními aktivitami jsem se nezabývala, to přenechávám policii. HAMC byl také jen jeden z mnoha klubů, které jsem sledovala. Zajímala mě spíše outlaw motorkářská subkultura a tu není možné myslet bez HAMC. Právě ti totiž vytvořili organizační model kopírovaný ostatními kluby – a nejen bikery, ale třeba také gangy na Novém Zélandu a jinde.[8] Chtěla jsem zjistit, co lidem takové kluby nabízejí,

[5] https://art.ceskatelevize.cz/360/kdyz-mas-bundu-hells-angels-tak-s-tebou-jen-tak-nevymetou-cfB9q

[6] https://freedom-is-our-religion.de/

[7] To je krásně vidět na mapě, kterou mají na svých webovkách: https://hells-angels.com/world/.

[8] https://www.focaalblog.com/2019/03/24/tereza-kuldova-think-before-you-heart-it-nz-street-gangs-guarding-mosques-in-the-aftermath-of-terror-a-pr-stunt/

proč se lidé chtějí stát členy a podporovateli, a to i přes riziko vězení nebo smrti. Mnohé kluby jsou složené ze členů, z nichž nikdo nikdy trestaný nebyl. A ti, kteří trestáni byli, to nezastírají – právě naopak. Často kultivují obraz „čisté organizace" a proti policejní kriminalizaci se vymezují. Zároveň však využívají média ke kultivování násilné a kriminální pověsti, kterou potřebují pro rekrutaci svých členů. Většina členů má legální povolání. Mnozí členové pracují v noční ekonomice nebo zábavním průmyslu: provozují bary, tetovací studia, motorkářské prodejny, bezpečnostní firmy a v některých zemích i legální nevěstince. Ale spousta z nich pracuje i v jiných odvětvích. Navíc se profilují i jako konzervativní prorodinná síla a organizují různé charitativní akce.

Obrázek 6 Sonny Barger, jeden ze zakladatelů Hells Angels MC při podpisu knihy k 60. výročí klubu. Foto: Tereza Østbø Kuldová.

PK: Co tedy outlaw motorkářské kluby členům nabízejí?

TØK: Nabízí spoustu toho, co neoliberální stát v západních zemích svou politikou úsporných opatření není schopen zajistit, například základní životní jistoty nebo bezpečnost. Tyto kluby vstupují v mnoha marginalizovaných lokalitách do vakua vytvořeného absencí sociálního státu a staví se do pozice nestátních útvarů garantujících bezpečnost. Nabízejí legální i nelegální práci, ale i jiné formy podpory, jako jsou třeba dobročinné finanční sbírky na zdravotní operace svých členů. Nabízejí však mnohem víc než materiální jistoty, které se navíc rychle mohou zvrhnout v nejistoty. V knize vydané z výzkumu jsem psala o potřebě uznání, příslušnosti k něčemu většímu, než je člověk sám, o symbolické moci a moci zastrašovat druhé, o roli mýtu a populární kultury a stáváním se a bytím tímto mýtem, o podpoře a o tom

být podporován, o bratrství a rodině, pro které je člověk ochoten zemřít nebo zabít, o ideálu větším než život jednotlivce, o symbolické nesmrtelnosti, suverenitě a transgresi a samozřejmě solidaritě (Kuldova, 2019a, 2019b).

Obrázek 7: Masivní dort s mostem Golden Gate, Eiffelovou věží a logem Hells Angels vyrobený k 60. výročí existence klubu. Logo směli jíst pouze členové klubu.
Foto: Tereza Østbø Kuldová.

PK: Transgrese se v rámci kriminologického myšlení rozvíjí především v její kulturní větvi. Jak tě kulturní kriminologie inspirovala pro interpretaci fungování outlaw motorkářských klubů?

TØK: Kulturní kriminologie mi poskytla výše zmíněné koncepty jako transgrese nebo uznání. Ten první odkazuje jak k pocitu vzrušení z pohybu na hraně zákonnosti, tak ke zkušenosti svrchovanosti á la Bataille (Bataille, 1991). Ten druhý k pocitu být respektován ostatními. Outlaw motorkářské kluby svým členům poskytují obojí: svůdný životní styl a pocit sounáležitosti s větším organizačním celkem zajišťujícím pocit jistoty uznání v životě i po smrti. V životě ti můžou zprostředkovat práci nebo poskytovat respekt při pohybu v nočním prostředí. Nikdo se s tebou nebude prát, když na tobě uvidí logo outlaw motorkářského klubu.

Důležitý je ale i posmrtný život. V mnoha klubovnách mají televizi a na ní jede non-stop slide show s upomínkami na jejich zesnulé členy. Na zmíněném sjezdu Hells Angels v Paříži, kam dorazil i zakladatel HAMC Sonny Barger, byla k vidění nejen řada burlesque představení a hudebních show, ale i nekonečné slide-show připomínající zesnulé členy. Tyto připomínky lze najít i na webovkách HAMC. Je tam

spousta R.I.P. videí a záznamů z pohřbů, ale i ze svateb.[9] Každopádně na mrtvého člena se po smrti nezapomene, pořádají se pamětní výjezdy na hřbitovy, hroby se polévají Jack Danielsem a nechybějí dlouhé vzpomínkové projevy. Nezapomíná se však ani na rodiny zemřelých, na něž členové organizace vybírají sbírku mezi jeho známými po celém světě.

Takové uznání je důležité především pro „neviditelné" třídy. My dva budeme na internetu, dokud bude existovat internet. Spoustu lidí ale nikdy nenajdeš. Zmizí. Elity si na svém odkazu velmi zakládají, staví si paláce, dělají charitu. Střední třída se najde ve standardních statusových symbolech, mají titul, něco si koupí, něco odkážou. „Neviditelní" to zpravidla nemají, umírají anonymní, jako by nebyli, ale také chtějí symbolickou nesmrtelnost. A tu nabízí mimo jiné i outlaw motorkářské kluby.

O globálních korporacích, korupci a compliance

PK: Výzkum jsi ukončila vydáním knihy *How Outlaws Win Friends and Influence People* a posunula se do prostředí mezinárodních obchodních korporací, které získávají v oblasti kontroly kriminality a zajišťování bezpečnosti stále větší význam. Jak vznikla idea projektu LUXCORE a čeho se týká?

TØK: Projekt byl motivován takovým paradoxem. Zajímalo nás, proč korupce ve světě stále roste, přestože všechny důležité mezinárodní organizace jí vyhlašují boj. Všichni jsou *proti* korupci. Bývalý premiér Iráku Haider al-Abadi, podle různých hodnocení jedné z nejzkorumpovanějších zemí světa, prohlásil, že korupce je nebezpečnější než terorismus. Kofi Annan i papež František se shodují, že korupce je zlo – morální problém, jehož řešením je přijetí globálních etických norem. Když se ale množící opatření ke zlepšení etických norem a zvýšení transparentnosti a odpovědnosti ukazují jako neúčinná, je třeba se ptát, co vlastně děláme, když bojujeme proti korupci? Pro co jsme, když deklarujeme protikorupční postoje?

Státy, obchodní korporace i nevládní organizace dnes zavádějí do svého řízení protikorupční opatření založená na standardizované logice inspirované účetnictvím. Tato opatření známá také jako *compliance* mají povahu různých etických kodexů a směrnic, které tyto společnosti chrání před rizikem právního postihu. *Compliance* programy ale, jak jsme zjistili, se v současnosti rapidně rozvíjí a zároveň se vyprazdňuje jejich původní smysl a rozhodně nejsou efektivním opatřením proti korupci. Stávají se spíše nástrojem monopolizace a kontroly zaměstnanců. A v praxi korupci spíše napomáhají, než aby ji pomáhaly odhalit. Navíc se *z compliance* stal nový průmysl.

PK: Co máš na mysli, když mluvíš o *compliance* průmyslu?

TØK: *Compliance* se stal masivním a rychle rostoucím byznysem pro poradenské,

[9] https://hells-angels.com/media/

technologické auditorské a právní firmy. Tyto firmy převádějí a překládají stále rostoucí počet zákonů, předpisů a etických kodexů – od boje proti praní špinavých peněz, korupci, obchodování s lidmi, přes hloubkové kontroly dodavatelského řetězce, boje proti obtěžování, diskriminaci, podvodům, až po dodržování sankčních režimů a dalších – do manažerských postupů a regulačních technologií (RegTech), tedy do manažerských produktů a softwaru. V tomto *překladu* se skrývá velká moc, která často upřednostňuje zájmy velkých firemních hráčů, ale která také závisí na státu, který růst této moci compliance stimuluje. Proto jsem také zavedla termín „compliance průmyslový complex" (Kuldova, 2022).

PK: Mohla bys uvést nějaký příklad?

TØK: Příkladem mohou být velké obchodní korporace, které jsou uváděny jako důkaz úspěšného zavádění protikorupčních opatření do vlastního řízení. Například Goldman Sachs, která sehrála jednu z klíčových úloh při finanční krizi v prvním desetiletí 21. století, se před pár lety namočila do velkého korupčního skandálu 1MDB, a to přesto, že disponovala jedním z nejvyvinutějších *compliance* programů na světě. Poukazuje to na fakt, že takové společnosti zavádějí *compliance* především kvůli legálnímu krytí. Implementace *compliance* jim může pomoci při prokázaném porušení zákona snížit celkovou pokutu nebo riziko zániku, které je ale beztak takřka nulové. Společnost Goldman Sachs nakonec musela zaplatit pokutu a někdo z vedení byl odsouzen. Kromě toho jim bylo nařízeno, aby svůj *compliance* program vylepšili. Takže ten problém nebyl identifikován na strukturální úrovni, ale na úrovni jednotlivců. Našla se „shnilá jablka" a bylo navrženo, aby se zdokonalily systémy umožňující jejich včasnou identifikaci. Říká se jim „insider threat programs" a jsou designovány tak, aby podřízené zaměstnance vnímaly primárně jako zdroj rizika. V takových případech to pak už nabývá absurdních rozměrů, kdy organizace v rámci *compliance* sledují úplně a monitorují všechno, co jejich zaměstnanci v rámci organizace dělají. Protikorupční programy se tak redukují na mikropraktiky, ale nedokážou si poradit se systémovými záležitostmi, jako je například lobbying, který v konečném důsledku dostane společnost do problémů.

PK: Jak může – podle aktérů působících na trhu s compliance – společnost vůbec vědět, že implementuje vhodné *compliance* opatření?

TØK: *Compliance* produkty se legitimizují jak samotnou pověstí velkých konzultačních společností nabízejících osvědčené postupy a praktiky, tak ideologií technologické neutrality, technooptimismem či standardizací. Standardy jsou obecně považovány za něco dobrého – a určitě mají na světě své místo. Existují standardy na velikost bankovních karet, aby se vešly do bankomatů po celém světě. Jedny z nejprodávanějších standardů jsou ale manažerské standardy, včetně standardů protikorupčního managementu nebo standardů soukromého vyšetřování, a to je mnohem problematičtější než velikost karet. Tyto standardy totiž definují způsoby, jakými se snaží organizace řídit kriminalitu i další závažné jednání. Díky standardizaci

se pak šíří po celém světě. Ale můžeme skutečně řešit kriminalitu pomocí stejných technických norem jako třeba velikost bankovní karty? Je to technický a manažerský problém?

PK: Jak takový standardizační proces vypadá?

TØK: Je velmi komplikovaný. Velikost bankovních karet i řízení organizací standardizuje Mezinárodní organizace pro standardizaci (*International Organization for Standardization,* ISO), mající ve většině zemí světa národní standardizační organizace. Ty jsou často dotované státem. Konkrétní standardy pak vytváří mezinárodní komise, jejichž práci připomínkují a komentují různé národní komise a stínové výbory. V některých zemích jsou národní komise financované státem a soukromým sektorem, v jiných – třeba afrických zemích – jsou v národní standardizační organizaci třeba jen dva lidé a v komisích často nikoho nemají. Už na tom jde vidět mocenský aspekt při vytváření těchto standardů. Mezinárodní i národní standardizační komise se ale snaží vytvářet iluzi, že jde o demokratický proces otevřený pro každého.

Obrázek 8: Konference SHE Oslo 2023, na níž účastníci sdíleli nejlepší praxi a manažerské postupy v oblasti inovací, růstu a sociálního impaktu. Foto: Tereza Østbø Kuldová.

V rámci svého výzkumu jsem chtěla participovat v jedné norské „stínové komisi“. Tak se říká komisím expertů pozorujících proces vývoje jednoho standardu, který mohou v různých jeho fázích komentovat, ale zároveň mají velmi omezenou reálnou moc. Oficiálně to může být kdokoliv včetně nevládek a výzkumníků, ve skutečnosti to jsou většinou techničtí experti ze soukromého sektoru. Členové komisí musí projít speciálním výcvikem, při němž se naučí procesu schvalování standardů. Tak jsem na takový výcvik šla a naučila se to. Mým cílem bylo být ve stínové komisi ke *compliance* standardům. Ukázalo se ale, že abych mohla na takovém procesu participovat, musela bych před každým setkáním podepsat *Pravidla chování*, závazný dokument, jímž bych se musela řídit. Už to samotné je příkladem *compliance*.

PK: A co taková pravidla říkají?

TØK: Říkají, že když participuješ na vytváření nějakého standardu, tak o něm veřejně musíš vždy mluvit jen pozitivně, nesmíš mluvit o jeho procesu, kdo co na setkáních říkal a podobně. To znamená, že bych v podstatě ztratila akademickou svobodu. Takže moje účast nedávala žádný smysl. Paradoxně ve stejnou dobu naše univerzita podepsala smlouvu s norskou standardizační organizací a vyzvala akademiky, aby se standardizačních procesů účastnili. Standardy jsou totiž chápány jako dobro a neexistuje prakticky žádná kritika jejich fungování. Jen blázen může být proti standardizaci, protože tím podporuje korupci. Ale podle mě je třeba se ptát, co vlastně legitimizujeme, když se účastníme takových na první pohled neoddiskutovatelných samozřejmostí.

PK: Kdo další se s tebou měl komise účastnit?

TØK: To je druhá věc. Ptala jsem se na to a dozvěděla se, že šlo o zástupci McKinsey, PwC, EY, Deloitte a dalších poradenských firem, pro které je vytváření ISO standardů byznys. Takže oni už dopředu vědí, jaký standard bude potřeba prosadit, a po schválení jej implementují do praxe, respektive tu implementaci prodávají. Jsou experti na vytváření i na implementaci.

PK: Jak je účast na standardizačním procesu časově náročná?

TØK: Strašně. Nejen časově, ale i finančně. Když jsem viděla, co participace obnáší, můj vědecký rozpočet ani čas vůbec na to nestačil. V těch nejvyšších komisích musíš jednou ročně letět do země Globálního jihu, další rok je to v evropské zemi a takto se to táhne přes tři roky. Na komisích navíc musíš aktivně digitálně participovat, abys měl vůbec šanci nějak k vytváření toho standardu přispět. Zástupci konzultačních společnosti mají speciální pozice stoprocentně vyhrazené jenom práci na těchto standardech.

I kdybys čas a prostředky měl, je otázkou, co v praxi můžes ovlivnit. Ani organizace jako Mezinárodní organizace práce (ILO) nebyla v praxi schopna nic ovlivnit. Naopak byla zneužita k legitimizaci ISO standardů, které byly totálně

v rozporu (nejen) s jejich politikou, a od spolupráce s ISO odstoupila.[10] Veškerá terminologie používaná v manažerských standardech je navíc už dopředu definována a zakotvena v etablované manažerské praxi. Když jsou ale pojmy předem dané, zmůžeme jen velmi málo. Takové koncentraci kapitálu nemůžeš jako akademik konkurovat. Přitom jde o vytváření standardů, které jsou implementovány nejen do řízení obchodních společností, ale i státních, respektive veřejných institucí.

PK: Jak souvisí tebou standardizační proces s řízením státu?

TØK: Přijaté ISO standardy se překlápí do národních legislativ. Ze standardů produkovaných byznys sektorem se tak postupně stávají povinné standardy. Ty pak zavazují soukromý sektor, aby – chce-li dodávat veřejnému sektoru nějaké služby – disponoval například protikorupčními ISO standardy. ISO standardy však často používají také organizace veřejné správy. Vtip je v tom, že zájemci si tyto standardy musí koupit, a to včetně konzultací, systémů a akreditací. Konzultační společnosti si tak skrze standardizace vytvářejí svůj vlastní trh. Ale to neplatí jen pro manažerské standardy, ale i pro technické standardy. Standardizační komise jsou dnes taková centra moci, ale často neuvědomovaná.

PK: V roce 2021 byly přijaty mezinárodní standardy pro implementaci whistleblowing systémů (ISO 37002: 2021). Whistleblowing je přitom považován za jeden z klíčových protikorupčních nástrojů. Je i tato standardizace podle tebe nějak problematická?

TØK: Zkusím to vysvětlit zeširoka. Evropská unie vydala nařízení o whistleblowingu za účelem ochrany vlastních finančních zájmů, například proti zneužívání dotací z EU fondů ale i k odhalování korupce a jiných ilegálních praktik. To nařízení vyžaduje konkretizaci tak, aby organizace věděly, co vlastně mají do svého řízení zavést. Jejich zaměstnanci pak potřebují vědět, co takové nařízení pro jejich výkon práce vlastně znamená. Jinými slovy, organizace i zaměstnanci potřebují vědět, jak si takové nařízení interpretovat. Takovou konkretizaci v podobných případech zajišťují právníci třeba na ministerstvu spravedlnosti. A zatímco právníci v jednotlivých zemích řešili, co vlastně taková direktiva znamená pro národní legislativu, ISO vytvořila standard o whistleblowing systémech a bez ohledu na legislativu jej uvedla na trh jako nejlepší standardní praxi v souladu s nařízením EU.

PK: To ale ještě neznamená, že tento standard nemůže korupci bránit, ne?

TØK: Podstata standardu o whistleblowing tkví v tom, že individualizuje odpovědnost za porušení zákona a nereflektuje jeho strukturální aspekty, jako je třeba tlak na výkon jednotlivců. Vyřazuje tím v podstatě ze hry odbory, jako se to stalo v Norsku, protože vytváří jiný – velmi úzce designovaný – kanál pro řešení

[10] https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/statements-and-speeches/WCMS_617802/lang--en/index.htm

problematických záležitostí na pracovišti. V konečném důsledku ty systémy fungují úplně opačně, korupci nebrání, ale spíše umožní společnosti, jak rychle identifikovat zaměstnance, kteří mohou být rizikem pro její pověst, a tak i profit, a zároveň se krýt v případě skandálu.

PK: Jak je to možné?

TØK: Whistleblowing systémy jsou často nastaveny tak, aby společnosti pomohly identifikovat problémové nebo potenciálně problémové zaměstnance, kterých se pak lze zbavit. A to včetně samotných whistleblowerů. Whistleblowing systém je v podstatě taková předem vytyčená cesta, kterou musí whistleblower projít, aby jeho ohlášení nekalého jednání bylo považováno za legitimní a dostal ochranu. Kdyby šel rovnou za novináři nebo auditory, ochranu by nedostal. Důkazní břemeno, že zaměstnavatel pro něj představuje hrozbu, totiž leží na oznamovateli. Cesta whistleblowera začíná tím, že do nějakého vnitřního systému zadá, že někdo konkrétní něco závažného udělal a jak to udělal. Takže už od začátku je systémem tlačen do identifikace konkrétního viníka a ne třeba nějaké systémové chyby. Tak někoho identifikuje, společnost to zaregistruje, zahájí nějaké šetření a viníka se může zbavit. Je to takový nástroj pro systematickou eliminaci jednotlivců. A je to taky nástroj, který umožňuje závažné případy ututlat, protože celé šetření probíhá interně. Navíc je ohrožující i pro samotné whistleblowery. Kate Kenny vydala před časem knihu *Whistleblowing: Toward a New Theory* (Kenny, 2019), v níž poukazuje na to, že whistlebloweři postupující podle nastaveného standardu se často stávají obětí samotných společností. Logika individualizace odpovědnosti se pak propsala i do práce odborů, které jsou tlačeny do toho, aby problémové aspekty na pracovišti individualizovaly a nahlížely jako personální problém pro HR a v rámci mandátu zaměstnavatele. V podstatě to nepomohlo vůbec nikomu, jen obchodním korporacím, ale i tak je to oslavováno jako krok správným směrem a k ochraně whistelblowerů.

PK: Tato zjištění jsi získala mimo jiné díky etnografickému výzkumu v korporátním prostředí. Jak probíhal?

TØK: V první řadě jsem se podívala na produkci standardizovaných protikorupčních programů. To mě zavedlo do tak komplexního světa, že jej není snadné systematicky pojmout. Nejprve jsem se snažila identifikovat hlavní organizace, které se v rámci tohoto regulačního sektoru etablovaly. V této souvislosti jsem se snažila zjistit, jak funguje právě ISO. Byla jsem na různých kurzech, od ISO po *compliance*. V jejich průběhu se postupně vynořovala obrovská moc velkých konzultačních společností jako McKinsey, Deloitte, KMPG, EY a tak dále.

Poté jsem zjistila, jak se konkrétní protikorupční opatření neustále překládají do konkrétních obchodovatelných produktů a softwaru tak, aby právní interpretace byly v souladu se zájmy těchto společností. V této souvislosti mě zajímal také RegTech průmysl vyvíjející regulační technologie mimo jiné na bázi umělé inteligence a jeho ambice automatizovat zákony a regulace. Snažila jsem se zkrátka postihnout celé toto

téma, a proto jsem se účastnila mnoha kurzů, webinářů a konferencí pořádaných organizacemi, jako je Association of Certified Financial Crime Specialists (ACFCS), International Compliance Association (ICA), Association of Certified Anti-Money Laundering Specialists (ACAMS), Basel Institute of Governance a mnoho dalších. Opakovanou účastí na nich jsem se pokoušela získat přehled o jejich diskurzu, který se měnil s velkými mezinárodními událostmi, jako byl covid-19, válka na Ukrajině, kdy se rozrostl sankční režim proti Rusku, nebo události v Izraeli, které produkují stále nové a nové regulace. Obchodní společnosti na tyto události reagovaly rychle a snažily se tyto události a z nich vyplývající regulace rychle převrátit v obchodovatelný produkt, jako jsou tréninky, kurzy nebo webináře. Poté jsem se specializovala na dvě konkrétní oblasti *compliance*.

PK: K nim se dostaneme za okamžik. Zůstaňme ještě u metodologie korporátní etnografie. Jaké jiné techniky konstrukce dat jsi v rámci tohoto výzkumu používala?

TØK: V oblasti *compliance* vzniklo v poslední době mnoho podcastů, které jsem analyzovala. Tyhle podcasty jsou hrozně zajímavé právě z toho důvodu, že nabízejí trochu jiný vhled do diskurzu *compliance* manažerů než rozhovory s nimi. Při běžných výzkumných rozhovorech ke mně manažeři přistupovali jako ke kritickému akademikovi a zvolili trochu jiný styl, než jakým se prezentovali v marketingových podcastech, kdy si jednotliví aktéři rozhovoru vzájemně nahrávají. Jinými slovy, skrze podcasty jsem měla možnost nahlédnout do fungování diskurzu, který *compliance* praktiky legitimizuje. Analyzovala jsem ale také RegTech softwary dostupné na trhu, včetně toho jak fungují a jaké diskurzy byly kolem nich vyprodukovány.

PK: Na jaké konkrétní oblasti využívající *compliance* produkty ses zaměřila?

TØK: Hlavně na filantropii a na trh s uměním a antikvitami. Na filantropii především proto, že například pro nevládní organizace poskytující pomoc v oblastech globálního Jihu je implementace *compliance* programů nutnost. Bez nich nejsou v podstatě schopni dostat finanční podporu od klíčových organizací, jako je třeba USAID.

Možná to bude znít překvapivě, ale existují agentury vytvářející žebříčky těchto nevládních organizací podle důvěryhodnosti.[11] Kritériem není to, jestli někomu reálně pomáháš – to nikdo aktivně nezkoumá –, ale jestli máš *compliance* systémy a dokumentaci. Velcí poskytovatelé finanční pomoci totiž považují za obrovské riziko podpořit nějakou africkou nevládku přímo, a proto používají spoustu organizací – mediátorů disponujících *compliance* systémy. Ti pak na sebe berou riziko za úspěšnost takového projektu a přesouvají ho zase níž.

Vzniká tak řetězec, v němž se v konečném důsledku utratí spousta peněz,

[11] Například https://page.techsoup.org/validation-services nebo https://www.impactgenome.com/ či https://www.charitynavigator.org/.

ačkoli těm samotným malým organizacím nejde skoro nic. Vtip je v tom, že samotné *compliance* nutí organizace vytvářet mnoho dat o svých financích, systémech a podobně, které jsou pak hodnotícími agenturami převáděny do různých indikátorů, matic a statistik. A ty se pak stávají předmětem investic. Takže z projektu namířeného na přívod čisté vody někde v Africe se stane investiční produkt a profit pro mocné investory.

Nadto, data *z compliance* jsou stěžejní pro kalkulování sociálního impaktu (Addy et al., 2019; Saul et al., 2022), a tím i pro nové finanční produkty v rámci takzvaného *impact* investování, které podporují takoví lidé jako profesionální filantrop a investor Sir Ronald Cohen (Cohen, 2020). Na tom lze vidět, jak se investiční logika prostřednictvím *compliance* přesouvá do stále nových sektorů.

PK: Jak je to s *compliance* na trhu s uměním a antikvitami? Zrovna tento trh je dlouhodobě považován za zaplavený „špinavými penězi".

TØK: Trh s uměním skutečně získal pověst velmi špinavého. Říká se, že je zaplavený falzifikacemi, že se přes něj perou špinavé peníze z nezákonných činností nebo že se skrze něj financuje terorismus. V poslední době se v této souvislosti skloňuje především problematika digitálního umění nebo freeports. Vždycky se objeví nějaké číslo, kolik procent uměleckých děl je falešných nebo kolik černých peněz trhem proteče, ale v podstatě to nikdo reálně neumí spočítat. Vzniká kolem toho ale regulatorní panika, což otevírá prostor pro aplikaci *compliance* opatření.

Je třeba ale říct, jak k tomu došlo. Trh s uměním byl financializován, což znamená, že se na něm objevila celá řada spekulantů a investorů. Ti se tam ale objevili právě díky velkým konzultačním společnostem, které vytvářejí každoroční reporty o trendech v investicích a doporučují to svým klientům. Na základě podezření z rozsáhlé kriminality na trhu s uměním pak byla na tento trh aplikována třeba nařízení EU proti praní špinavých peněz. To nařizuje aukčním domům, velkým galeriím a podobným institucím disponovat opatřeními proti praní špinavých peněz, především na způsob *due dilligence* (náležitá opatrnost). To znamená, že zaměstnanci, stejně jako účastníci transakcí s uměleckými díly, jsou proklepnuti téměř detektivními technikami, jejichž cílem je odhalit riziko spáchání zločinu. Aukční domy, galerie a podobně tak zjišťují, kdo co vlastnil, kolik měl peněz a podobně. Klienta pak můžeš odmítnout, nahlásit nebo něco podobného. Podezřelé aktivity by se pak měly reportovat národním regulátorům.

PK: A v čem je problém?

TØK: Přes svou robustnost takový systém v podstatě nic neodhaluje, jen posiluje moc velkých obchodních korporací. Idea regulátora byla, že proklepnutí aktérů transakcí a jejich průběhu pomůže odhalit nějaký zločin. Konkrétně trh s uměním ale generuje hrozně malé počty podezřelých aktivit. V Nizozemsku to je třeba 60 případů, ve Velké Británii přibližně 300 za rok ze všech organizací, a pokud vím, žádný z nich nevedl k policejnímu vyšetřování. To není skoro nic.

Ještě lépe to lze ilustrovat na příkladu bank. V Norsku banky nahlásí ročně přibližně 18 tisíc podezřelých aktivit, které reportují speciální jednotce pro ekonomickou kriminalitu – která má nějakých 17 zaměstnanců věnujících se několika různým odvětvím, nejen bankovnímu systému. Jenom norská banka DNB ale zaměstnává 400 lidí produkujících takové reporty a screening. Existuje tedy obrovská disproporce mezi tím, kolik dat se v soukromém vyprodukuje a kolik toho jsou zodpovědné státní instituce vůbec schopné zanalyzovat. Policie si reporty projede vnitřními automatickými systémy, které jim vyberou okolo 200–400 případů. Ty pak policisté procházejí manuálně. Loni bylo takto ve finále vybráno 12 případů, které vedly k další policejní aktivitě. A ještě nevíme, jak tyto případy dopadly. Co ale víme, je, že přes 95 % reportů se týká soukromých individuálních účtů a zbytek tvoří malé firmy s 2–5 zaměstnanci. Velké korporace a firmy ve zprávách o podezřelých aktivitách téměř nefigurují!

Přesto spousta lidí žije v představě, že *compliance* systémy mohou odhalit machinace v komplexních finančních strukturách nebo elitní zločince. Velké obchodní společnosti mají navíc obrovský manévrovací prostor cokoliv skrýt a přitom se tvářit jako partneři policie v boji proti zločinu a tak se ještě více legitimizovat. A ještě ta data obsahující informace o účastnících transakcí nějak zpeněží.

Obrázek 11: Koláž několika certifikátů získaných v průběhu etnografického výzkumu compliance. Foto: Tereza Østbø Kuldová.

Zkrátka, velké firmy jsou chápány jako legitimní bojovníci proti zločinu, ty menší jsou systémově chápány jako podezřelé. To je důsledek boje proti zločinu ve smyslu hledání „shnilých jablek“, který nezohledňuje povahu podnikání korporace jako takové. Koneckonců, ty nejvýznamnější kriminální případy se týkají často top

managementu společností s propracovaným *compliance* systémy. A přijde se na ně úplnou náhodou.

PK: Jaké důsledky má přenášení zodpovědnosti za boj se zločinem na soukromý sektor pro stát?

TØK: Z dlouhodobého hlediska některé jeho stránky oslabuje a některé posiluje. Oslabuje jeho welfare stránku, která by reálně omezovala moc korporací. Posiluje ale svůj regulační význam (Veggeland, 2009), když – ve snaze o naplnění ideálu předvídavého vládnutí – neustále definuje stále nové „vnitřní nepřátele" a potenciální hrozby pro liberální hodnoty. Po desetiletích globalizace a outsourcingu ale nemůže tyto hrozby odhalovat a předcházet jim sám bez toho, aby do nich zapojil soukromý sektor. Aby dosáhl svých vlastních cílů v oblasti boje proti kriminalitě a bezpečnostní politiky, stal se stát v mnoha ohledech závislým na architektuře *compliance* ze strany soukromého sektoru.

S oslabováním státu proto paradoxně stále přibývá předpisů a regulací, ať už jde o kontrolu exportu, zavádění a dodržování sankčních režimů, nebo o obchodování s lidmi. Tyto regulace ukládají velkým podnikům povinnost náležité opatrnosti v obchodních transakacích. Jejich dodržování však mají ve svých rukou tyto podniky samy, stát je v tomto ohledu pouze legitimizuje.

Compliance se tak čím dál tím integruje do bezpečnostního a vojensko-průmyslového komplexu. Co to skutečně bude znamenat, se teprve uvidí.

PK: Mohla bys uvést nějaký konkrétní příklad?

TØK: Třeba systematická implementace protikorupčních regulací, včetně přenášení odpovědnosti za její kontrolu na obchodní korporace, vylepšuje pozice států v různých žebříčcích, které mají budovat dojem bezpečného přístavu pro investiční kapitál. Zrovna včera jsem se byla tady na konferenci EUROCRIM podívat na panel, kde jedna ukrajinská profesorka komentovala přijatá protikorupční opatření na Ukrajině s tím, že na korupci vůbec žádný vliv neměla, ale alespoň posunula Ukrajinu v různých žebříčcích výše a udělala z Ukrajiny legitimního partnera v očích mezinárodních organizací a potenciálního kandidáta na členství v EU. Ale právě to otevírá prostor pro příchod globálních korporací, kterým bude částečně boj se zločinem svěřen.

PK: Jak ti v tomto prostředí pomáhá antropologické zázemí a jak jej odlišuje od jiných disciplín, které se compliance zabývají jako je třeba právo nebo mezinárodní vztahy?

TØK: Antropologie poskytuje schopnost pohybovat se napříč různými úrovněmi analýzy: od individuální přes organizační až po socioekonomickou. Mezinárodní vztahy i kritická právní studia se tímhle problémem taky zabývají, ale spoustu věcí, které antropologa zajímají, považují za irelevantní.

O antropologii, kriminologii a veřejné angažovanosti

PK: Co je podle tebe silnou stránkou antropologického vzdělání ve výzkumu módy, outlaw motorkářských klubů nebo korporátní policie?

TØK: Můžeš celkem volně tancovat mezi teorií a empirií. Když v terénním výzkumu něco sleduješ a nevíš, jak to pojmenovat, jak to konceptualizovat, tak si kladeš otázku: „Co to tady vidím a jaký koncept mi to může pomoci osvětlit?" Analyzuješ různá data jako v jiných disciplínách, ale zároveň chodíš do „terénu" a snažíš se porozumět přemýšlení lidí, kteří se v těchto sociálních světech pohybují. Zajímá tě, kdo jsou tito lidé, odkud přicházejí, jak formulují problémy, jejich řešení, jakým tlakům jsou vystaveni, a jakou společnost jejich jednání vytváří. Při práci s koncepty pak pracuji dost eklekticky. Používám cokoliv, co mi může takovou situace osvítit. Podle tématu pak čtu sociologické, kriminologické, politologické nebo některé právní studie. Nechávám se vést spíše otázkou, která mě zajímá, než abych se omezovala hranicemi oboru, který jsem vystudovala. Umožňuje mi to pak tematizovat věci trochu jinak než je v daném oboru zvykem. Disciplinární hranice pro mě moc nefungují. Naopak jsem často šokovaná, jak málo antropologové čtou studie z jiných oblastí a co všechno jim uniká.

PK: Taková eklektická práce však není úplně běžná. Jak se na to dívají na tvém pracovišti?

TØK: Pracuji na výzkumném institutu, což mi dává velkou svobodu definovat si téma i přístup k výzkumu, než kdybych byla třeba na katedrách antropologie nebo kriminologie. Navíc je zde velká poptávka po interdisciplinárních výzkumech, takže ve výzkumných týmech, jejichž jsem členkou, máme antropology, sociology, historiky, etnomuzikology, bezpečnostní analytiky atd. Takže tak nějak přirozeně se můžeš dostat k mnoha věcem, na které by tě možná jinak nenapadlo se podívat.

PK: Mohla bys na příkladu z výzkumu *compliance* ukázat, jak taková eklektická práce vypadá? Jaká literatura tě pro interpretaci kontroly kriminality ve světě mezinárodních korporací inspirovala?

TØK: Nějaké koncepty nabídla kritická kriminologie, *policing studies* nebo *surveillance studies,* v nichž se dlouhodobě hovoří o privatizaci bezpečnostních a zpravodajských funkcí státu a nových technologií policejní práce. Vhled nabízejí třeba také studie publikované v rámci kapitalismu dohledu (*surveillance capitalism*) analyzující moc technologických společností nebo regulační studia (*regulation & governance*) zabývající se třeba spoluprací mezi veřejným a soukromým sektorem v oblasti produkce a vymáhání regulací. Kritická právní studia (*critical legal studies*) nabízejí zase například kritický vhled do fungování protikorupčních programů v rozvojových zemích. Pro mě byly velmi zajímavé například *critical management studies* mapující proměny veřejných organizací ve světle manažerských ideologií. Zrovna *critical*

management studies se tematicky velmi potkává s kriminologií, protože poukazuje na to, jak se kontrola kriminality překlápí do managementu. Problém je, že se tyto oblasti vědění moc neprolínají: autoři se neznají, necitují se. Jsou hodně specializované a orientované na detail. Mě ale intelektuálně stimuluje skládat dohromady, jak svět kolem mě funguje. A proto se snažím tyhle oblasti spíš propojovat. To by asi měl být obecně úkol kritických intelektuálů.

PK: Daří se ti kritickou perspektivu přenášet z akademické sféry i mezi veřejnost?

TØK: Jak co. Média obecně fungují na principu spektáklu, takže je trochu obtížné do nich dostat nějakou hlubší analýzu komplexních struktur. Určitý návod poskytli například žurnalisté z New York Times Walt Bogdanich a Michael Forsythe v knize *When McKinsey Comes to Town* (Bogdanich & Forsythe, 2022). Nabídli kritiku velkých konzultačních společností opřenou o množství konkrétních příkladů. Rozhodně ji doporučuji, ačkoliv to není příliš analytické. S kolegyní Bitten Nordrik jsme měly celkem velký ohlas na knihu týkající se šetření neetického, nekalého a nezákonného jednání na pracovištích ohlášené whistleblowery (workplace investigation) (Kuldova & Nordrik, 2023). V ní se zabýváme 22 případy lidí, kteří byli za nějaké jednání na pracovišti vyšetřováni takřka policejními metodami. Tyto kafkovské procesy jim kolikrát zničily život a poškodily i pracovní prostředí (Nordrik & Kuldova, 2021). Díky tomu, že jsme podrobily kritice konkrétní produkt, který zaměstnavatelé po celém Norsku používali k tomu, aby se zbavili kritiky ze strany zaměstnanců nebo samotného whistleblowera, to mělo mediální ohlas. Jenže místo toho, aby byl tematizován systémový aspekt, média si bohužel vybrala jeden údaj z kapitoly o dopadech, který říkal něco ve smyslu, že 3 z 10 takto postižených osob uvažují o sebevraždě. Přitom o tom ta kniha byla jenom velmi okrajově.

PK: Mohla bys nějaké výzkumné doporučení nasměrovat i českým kriminologům a kriminoložkám?

TØK: Moje rada zní podřídit se ve výzkumu šťastné náhodě (serenditpity), která může výzkum navést nečekaným směrem. To ale předpokládá, že ve vlastním výzkumu nebudeme nic chápat jako nepodstatné. To, co je podstatné, se často vynoří až v samotném procesu výzkumu. Často vidím, že nejen studenti, ale i kolegové začínají výzkum striktním vymezením tématu namísto toho, aby si ponechali otevřené hledí. Tím si už dopředu uzavírají výzkumný prostor a pak jen těžko přemýšlet jinak.

Specifickým příkladem takového přemýšlení jsou například metastudie. Ty z obrovského množství článků o určitém tématu vyberou na základě zvolených kritérií několik, které podrobí analýze. Z toho je pak vytěžena vědecká „pravda“. Přitom většinu těch vyřazených článků nikdo ani nečetl. To mi přijde jako opak toho, jak bychom se k datům měli vztahovat. Skoro mi to přijde až pseudovědecké. Nejde o to přečíst jen povinnou nebo tzv. relevantní literaturu. Ta nepovinná a nerelevantní je možná důležitější.

Není možné číst samozřejmě všechno, ale lze se řídit vlastní zvědavostí. Navíc

se stupňuje komplexita světa a zajímat se jen o svůj malý vědecký píseček znamená omezený, a už vůbec ne kritický, pohled na svět kolem nás. Přijmout například teze producentů moderních technologií, že jejich produkty vznikají jen proto, aby věci usnadňovaly, znamená chovat se jako robot.

Rozhovor vedl Petr Kupka z katedry antropologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni a katedry sociální práce Fakulty sociálních studií Ostravské univerzity. Rozhovor byl redakčně upraven a zkrácen. Realizace rozhovoru byla podpořena z projektu Luxury, Corruption and Global Ethics: Towards a Critical Cultural Theory of the Moral Economy of Fraud (LUXCORE), Research Council of Norway, 313004.

Literatura

Addy, C., Chorengel, M., Collins, M., & Etzel, M. (2019). Calculating the Value of Impact Investing: An evidence-based way to estimate social and environmental returns. *Harvard Business Review,* January-February. https://hbr.org/2019/01/calculating-the-value-of-impact-investing

Bataille, G. (1991). *The Trial of Gilles de Rais* (R. Robinson, Trans.). Gardena: Amok.

Bogdanich, W., & Forsythe, M. (2022). *When McKinsey Comes to Town*. New York City: Doubleday.

Cohen, S. R. (2020). *Impact: Reshaping Capitalism to Drive Real Change*. London: Penguin Books.

Eriksen, T. H. (2007). *Antropologie multikulturních společností: rozumět identitě* (z. a. M. J. z norštiny Tereza Kuldová, Trans.). Praha: Triton.

Kenny, K. (2019). *Whistleblowing: Toward a New Theory*. Cambridge: Harvard University Press.

Kuldova, T. (Ed.). (2013). *Fashion India: Spectacular Capitalism*. Oslo: Akademika Publishing.

Kuldova, T. (2014). Fashion exhibition as a critique of contemporary museum exhibitions: The case of 'Fashion India: Spectacular Capitalism'. *Critical Studies in Fashion & Beauty, 5*(2), 313–336.

Kuldova, T. (2016a). Fatalist luxuries: Of inequality, wasting and anti-work ethic in India. *Cultural Politics, 12*(1), 110–129.

Kuldova, T. (2016b). Heads against hands and hierarchies of creativity: Indian luxury embroidery between craft, fashion design and art. In M. Svašek & B. Meyer (Eds.), *Creativity in Transition: Politics and Aesthetics of Circulating Images*. Oxford: Berghahn Books.

Kuldova, T. (2016c). *Luxury Indian Fashion: A Social Critique*. London: Bloomsbury.

Kuldova, T. (2017a). Forcing 'good' and the legitimization of informal power: Philanthrocapitlism and artistic nationalism among the Indian business elite. *Asienforum: International Quarterly for Asian Studies, 49*(1–2), 1–12.

Kuldova, T. (2017b). Hells Angels Motorcycle Corporation in fashion business: On the fetishism of the trademark law. *Journal of Design History, 30*(4), 389–407.

Kuldova, T. (2017c). The sublime splendour of intimidation: On the outlaw biker aesthetics of power. *Visual Anthropology 30*(5), 379–402.

Kuldova, T. (2018a). The "ethical sell" in the Indian luxury fashion business. In V. Pouillard & R. Blaczczyk (Eds.), *European Fashion: The Creation of a Global Industry* (pp. 263–282). Manchester: Manchester University Press.

Kuldova, T. (2018b). Outlaw bikers between identity politics and civil rights. In T. Kuldova & M. Sanchez-Jankowski (Eds.), *Outlaw Motorcycle Clubs and Street Gangs: Scheming Legality, Resisting Criminalization* (pp. 175–203). London: Palgrave Macmillan.

Kuldova, T. (2018c). When elites and outlaws do philanthropy: On the limits of private vices for public benefit. *Trends in Organized Crime, 21*(3), 295–309.

Kuldova, T. (2019a). *How Outlaws Win Friends and Influence People*. London: Palgrave Macmillan.

Kuldova, T. (2019b). Popular culture, populism and the figure of the 'criminal': On the rising popular support of outlaw bikers and anti-establishment resentment. In A. Antoniou & D. Akrivos (Eds.), *Crime, Deviance and Pop Culture* (pp. 233-258). LondonPalgrave Macmillan.

Kuldova, T. (2020). Imposter paranoia in the age of intelligent surveillance: Policing outlaws, borders and undercover agents. *Journal of Extreme Anthropology, 4*(1), 45–73.

Kuldova, T. (2022). *Compliance-Industrial Complex: The Operating System of a Pre-Crime Society*. Cham: Palgrave Pivot.

Kuldova, T., & Nordrik, B. (2023). Workplace investigations, the epistemic power of managerialism, and the hollowing out of the Norwegian model of co-determination. *Class and Capital*. On-line first (https://doi.org/10.1177/03098168231179971)

Kuldova, T., Østbø, J., & Raymen, T. (2024). *Luxury and Corruption: Challenging the Anti-Corruption Consensus*. Bristol: Bristol University Press.

Kuldova, T., & Sánchez-Jankowski, M. (2018). *Outlaw Motorcycle Clubs and Street Gangs: Scheming Legality, Resisting Criminalization*. Cham: Palgrave Macmillan.

Nordrik, B., & Kuldova, T. (2021). *Faktaundersøkelser – et "hybrid konfliktvåpen" på norske arbeidsplasser*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

Pouillard, V., & Kuldova, T. Ø. (2017). Interrogating intellectual property rights in post-war fashion and design. *Journal of Design History, 30*(4), 343–355.

Saul, J., King, H., & Noble, L. (2022). The promise of impact science. *Stanford Social Innovation Review,* November 7. https://ssir.org/articles/entry/the_promise_of_impact_science

Valverde, M. (2003). Targeted governance and the problem of desire. In R. E. Ericson & A. Doyle (Eds.), *Risk and Morality* (pp. 438–458). University of Toronto Press.

Veggeland, N. (2009). *Taming the Regulatory State: Politics and Ethics*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Ltd.